

בין אליטה שוקעת לאליטה צומחת

יחסי הגומלין בין תומכי
שלמות הארץ בתנועת העבודה
לציונות הדתית האקטיוויסטית,

1979-1967

אמיר גולדשטיין
ואלחנן שילה

בין אליטה שוקעת לאליטה צומחת: יחסי הגומלין בין תומכי שלמות הארץ בתנועת העבודה לציונות הדתית האקטיוויסטית, 1967-1979

בשער המאמר:
כנס יסוד' חוג
עין ורד', מושב
עין ורד, אפריל
1976. נושא: אריה
נחמקין, לימים שר
החקלאות, יושב
בקצה השמאלי:
יהודה הראל
(צילום: שמואל רחמני)

מאמר זה עוסק ביחסי הגומלין בין שתי קבוצות שפעלו בזירה הפוליטית והציבורית בישראל בשנות השבעים של המאה העשרים: אישים, חוגים ותנועות מן המחנה האקטיוויסטי-הניצי של תנועת העבודה ההיסטורית מזה ודתיים-לאומיים מהמחנה האקטיוויסטי-הניצי בציונות הדתית מזה. במרכז ניצב מפגש פוליטי, חברתי, תרבותי ובין-דורי בין שתי קבוצות שבאו מתנועות וממסורות פוליטיות שונות, ושאחזו באמונות ובתפיסות רחוקות אלה מאלה. מה שהביא אנשים מרקעים כה שונים לפעול יחד היה התמקדותם המשותפת במאבק על שלמות הארץ ועל קידום ההתנחלות לשם הבטחת האחיזה הישראלית בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים.

השנים 1967-1979, שבהן עוסק המאמר, היו שנות שינוי בישראל. השינוי נבע משלוש המלחמות שהתנהלו בשנים אלה, מלחמת ששת הימים (1967), מלחמת ההתשה (1968-1970) ומלחמת יום הכיפורים (1973), שהטביעו את חותמן באופנים שונים על מגוון קבוצות בחברה הישראלית. שינוי חשוב נוסף התחולל בכלכלה ובחברה: בהשפעת תהליך אמריקניזציה שהלך וגבר באותן שנים נעשתה החברה בישראל חומרנית וצרכנית יותר; ומנגד ההתיישבות, ששתי הקבוצות הציבו בראש מאבקן לעיצוב המציאות, הלכה ואיבדה מערכה. המהלך שנפרסם להלן מלמד על התמורה שהתרחשה בישראל בשנות השבעים כאשר ההגדרה היסודית של הזהות הפוליטית ושל המעשה הפוליטי לא נסמכה עוד על בסיס כלכלי-חברתי או תרבותי-דתי אלא על בסיס מדיני-ביטחוני, שבמרכזו שאלת גבולות הארץ.

בתנועת העבודה הייתה בימי המנדט הבריטי מחלוקת בשאלת שלמות הארץ – מרבית ראשי מפא"י דבקו בקו פרגמטי של השלמה עם חלוקת הארץ, ואילו החוגים הסוציאליסטיים יותר – 'הקיבוץ הארצי' ו'הקיבוץ המאוחד' – התנגדו לחלוקה. אולם עד 1967 חלה הסתגלות הדרגתית למציאות הטריטוריאלית שהתהוותה עם הקמת המדינה. אחרי 1967 גיבשה המנהיגות הפוליטית של מפלגות הפועלים עמדה פרגמטית שקידמה התיישבות יהודית בשטחים שנכבשו, אך גם הביאה בחשבון את המשתנה הדמוגרפי. ובכל זאת קבוצות שונות של אנשי תנועת העבודה ביקשו לקדם לאחר מלחמת ששת הימים אחיזה ישראלית בכל השטחים שנכבשו. במאמר זה נעסוק בשלוש המסגרות העיקריות שבהן פעלו קבוצות אלה: 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' (1967-1979), 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה' (1970-1977) ו'חוג עין ורד' (1976-1979). בתנועה למען ארץ-ישראל השלמה' עסקו חוקרים לא מעטים, והם התמקדו בעיקר בניחות השיח והאידיאולוגיה

* מחקר זה הוא חלק ממחקר מקיף בתמיכת הקרן הלאומית למדעים (מענק 283/17). קיצור במאמר: אה"מ – ארכיון המדינה, ירושלים.

של התנועה ושל כמה מחבריה.¹ לעומת זאת 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה' ו'חוג עין ורד' זכו בעיקר להתייחסות אגבית במחקר.

מערכת היחסים בין קבוצות אלה לבין צעירי הציונות הדתית לא נדונה עד כה בצורה שיטתית. אנו מבקשים לפרוס יחסים משתנים אלה על ציר הזמן ולנתח דגמים שונים של שיתופי פעולה בין הקבוצות בחמש נקודות ציון מרכזיות: פרשת מלון 'פארק' בחברון (1968), ייסוד היישוב קשת (1974), פרשת סבסטיה (1974-1975), הקמת 'חוג עין ורד' (1976) והקמת מפלגת 'התחיה' (1979). נעקוב על ציר הזמן אחר שקיעתה של האליטה ההתיישבותית הישנה כקבוצה מאורגנת ומובחנת עד היעלמותה ועלייתה של האליטה ההתיישבותית החדשה. המחקר מבוסס על מקורות ארכיוניים בני הזמן, על זיכרונות של חברי שתי הקבוצות ועל ראיונות עם כמה מהם וכן על עיתונות התקופה.

'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'

אריה נאור הניח בסיס חשוב לניתוח ההיבטים האידיאולוגיים של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה',² אך טרם פורסם מחקר שיטתי על מקומה בחברה ובפוליטיקה בישראל. 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' נוסדה כחודשיים לאחר מלחמת ששת הימים על ידי קבוצה גדולה של אנשי רוח ישראליים, אליטה תרבותית שבחרה לפעול על קו התפר שבין האידיאולוגיה לתרבות ולפוליטיקה. התנועה הייתה ברית ייחודית בין זרמים מגוונים בחברה הישראלית; היו בה כמה אנשי ציבור יוצאי הימין הרוויזיוניסטי והציונות הדתית, אולם במרכזה ניצבו אישים מתנועת העבודה, ומשקלם הכמותי והאיכותי של אלה בתהליך הקמת התנועה ובפעילותה היה רב – רק שניים מהחותרים על כרוז התנועה היו מהזרם הרוויזיוניסטי. שלושת היוזמים, נתן אלתרמן, משה שמיר וצבי שילוח, היו בשך מבשרה של תנועת העבודה. הם חשו, תחילה כל אחד לעצמו, כי אינם יכולים לשבת מן הצד ברגע היסטורי כה הרה גורל, ונפגשו בקפה התל אביבי 'כסית' לתכנן את הקמתה של התנועה.³

חמישים ושישה אנשי רוח חתמו על הכרוז 'למען ארץ-ישראל השלמה' שפורסם ב-22 בספטמבר 1967. חודש לאחר פרסום הכרוז התקיימה אספה ארצית באולם תיאטרון 'הבימה' בתל אביב, וכעבור שבועיים נוספים נפגשה משלחת מטעם התנועה החדשה עם ראש הממשלה לוי אשכול. בבסיס היוזמה עמדה התחושה שאירועי מאי-יוני 1967 הם גורליים והיסטוריים ומחייבים היערכות ציבורית. אירועים אלה העמידו את החברה הישראלית בפני מציאות 'שאין לה אח' כדברי אלתרמן,⁴ והפגישו את הישראלים עם 'גופה הלוהט של המציאות החדשה',⁵ שבה 'אלף שנים נצטמצמו לרגע – ושעה אחת נתעמסה במשקל של דורות' כלשונו של שמיר.⁶

1 ראו לדוגמה: ד' מירון, 'תעורה בישראל', פוליטיקה, 16 (1987), עמ' 2-15.

2 א' נאור, ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות, חיפה תשס"א.

3 צ' שילוח, אשמת ירושלים, תל אביב 1989, עמ' 34.

4 נ' אלתרמן, 'מול מציאות שאין לה אח', מעריב, 16 ביוני 1967.

5 מ' שמיר, 'קריאה להסתכנות', מאזנים, כה, ג [רפא] (אב תשכ"ז), עמ' 184-188.

6 מ' שמיר, 'מן הפלישתיות אל ההר', מעריב, 14 ביולי 1967.

תפקידם של הסופרים והמשוררים בתנועה היה מכריע – הם פירשו את האירועים מתוך השקפת עולם רוחנית וחזון. באותה העת תמכו רבים באליטה הספרותית הישראלית בעמדה המקסימליסטית שהתנגדה לפשרה, ולעומתם היו רוב אנשי הצבא מוכנים לשקול את הצורך בפשרה חלקית ובנסוגה מהשטחים שנכבשו בשנת 1967. לאלתרמן היה תפקיד מרכזי ב'תנועה למען ארץ-ישראל השלמה' בשנים האחרונות לחייו, ובשנים הבאות קיבל עליו שמיר את תפקידו וירש את עמדת המשורר-הנביא. התנועה פעלה בדרכים שונות לקידום תפיסת עולמה בציבוריות הישראלית: היא הוציאה לאור דו-שבועון, 'זאת הארץ', פרסמה מודעות גדולות בעיתונות, ארגנה כנסים ומסינירים, ונראה כי זכתה למימון לא מבוטל מבעלי הון ומהציבור הרחב.

'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה'

הרצון לארגן את חסידי ארץ-ישראל השלמה במפלגת 'העבודה' צמח עוד בסוף שנת 1968, שנת הקמת המפלגה, עם כינוסם של כחמישים חברים ממפלגת 'העבודה'.⁷ אולם המהלך הבשיל רק על רקע הסתייגות כמה מחברי קבוצה זו מהתהדקות הברית בין 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' לגח"ל. ההתקרבות לימין הייתה מלווה בהיסוסים ועכבות. שיתוף פעולה ראשון עם ממשיכי הימין הרוויזיוניסטי נוצר סביב הקמת 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ופרסום הכרוז המכונן שלה, אולם הוא היה מוגבל לאליטה האינטלקטואלית-התרבותית בלבד – התנועה הוגדרה א-מפלגתית, וגח"ל ומנהיגיה מנחם בגין לא נטלו בו חלק.

נקודת ציון בשבירת המחסום הנפשי והפוליטי ההיסטורי הייתה מערכת הבחירות לכנסת השביעית (אוקטובר 1969). נחשון חוצי הקווים היה אלתרמן, שהלך והתרחק מהנהגת מפא"י בראשות אשכול מאז 'פרשת לבון' והקמת רפ"י. כעת, עקב תמיכה של רבים מצמרת 'המערך' בנסוגה חלקית, הוא כתב שהצבעה עבורם פירושה 'להטיל לקלפי פתק שאינו אומר כלום'. הוא הציע לבחורים לבחור מ'בין הרשימות האחרות, את זו הקרובה לעמדתם [...] רק על ידי כך יחזקו גם את הגורמים הקרובים לרוחם אף בתוך המערך'.⁸ עשרה ימים לאחר פרסום מאמרו של אלתרמן יצאו רבים מחברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ב'גילוי דעת אל הבוחר', ובו הצטרפו לעמדתו וקראו להימנע מהצבעה עבור מפלגה אשר בין מועמדיה אנשים הנכונים לפשרה טריטוריאלית. עם החותמים על גילוי הדעת נמנו שמיר, חיים הוז, אברהם יפה, אליעזר ליבנה, מנחם דורמן וחיים יחיל – כולם מקרב האליטה של תנועת העבודה.⁹ קריאתם הגדירה למעשה את התפיסה המדינית-ביטחונית כיסוד המרכזי לכינון הזהות הפוליטית-המפלגתית.

רוב אנשי הזרם הניצי ב'קיבוץ המאוחד' סירבו בשלב זה לחצות את הקווים. מבחינתם הגישה הכלכלית-חברתית הסוציאליסטית, הוסיפה להיות הגורם הקובע בהגדרת הזהות הפוליטית. גישתם

7 ר' ינאית-בן-צבי אל א' בן-חיים, 29 בנובמבר 1968, אה"מ, פ-2192/5; 'התכנס חוג נאמני א"י השלמה ב"עבודה"', למרחב, 12 בדצמבר 1968.

8 נ' אלתרמן, 'איך לא להצביע וכיצד להצביע', מעריב, 17 באוקטובר 1969.

9 'גילוי דעת אל הבוחר', ידיעות אחרונות, 27 באוקטובר 1969.

פולמוס בעיתונות בין תומכי שלמות הארץ בתנועת העבודה

עוצבה על בסיס המחלוקות ההיסטוריות על מקומה של ההתיישבות והמשקעים מפולמוסי העבר. משה טבנקין סירב להעלות את אמונתו הסוציאליסטית קורבן על מזבח רעיון שלמות הארץ, ויצא כנגד אלטרמזן ואמונתו שהעברת כמה מנדטים 'מרשימת אלון ודיין [...] לרשימת בגין, תמיר ואלדר [...] היא היא שתבטיח את התנחלויות הקבע'. לא היה לו ספק שהכוח ליישוב הארץ נמצא בשמאל ולא בימין, שחסרה לו היכולת ל'הגשמת המעשה'.¹⁰ כל עוד הייתה גח"ל בקואליציה היה אפשר לשמור על אחדותה של 'התנועה

למען ארץ-ישראל השלמה' ולהתייחס אליה כאל גוף חוץ-פרלמנטרי שאינו נתון ביריבות מובהקת עם הממשלה. אך בקיץ 1970 פרשה גח"ל מממשלת גולדה מאיר.¹¹ על רקע זה החליטו בני מרשק ומשה טבנקין, אנשי 'הקיבוץ המאוחד', בניגוד לעמדת מנהיגם יצחק טבנקין, לפרוש מ'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ולהקים את 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה'.¹² לאחר הקמת החוג התרצה יצחק טבנקין והסכים לעמוד בראשו.¹³ הביקורת המשותפת של גח"ל ו'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' על מדיניות הממשלה הפכה את 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' לגוף אופוזיציוני למפלגת 'העבודה', ולכן לא יכלו מרשק ומשה טבנקין להישאר בה. הם סברו שבמישור העקרוני נותר בשלב הזה בסיס הניגוד הפוליטי בתחום הכלכלי-החברתי, ולכן לא רצו לזנוח את המאבק בממשיכי דרכם של הרוויזיוניסטים ותנועת 'חרות'.¹⁴ לחוג הצטרף גם עזריה אלון, ממייסדי 'החברה להגנת הטבע' וחבר קיבוץ בית השיטה, שהשתייך ל'קיבוץ המאוחד'. הוא ביכה את היעלמות תנועת העבודה מהעשייה ההתיישבותית והזהיר: 'אם היא לא תחליץ עכשיו להרים מחדש את דגל ההתיישבות היא תאבד את מקומה בתולדות האומה, ושום זכויות עבר לא יעמדו לה'.¹⁵ אלון הבהיר לימים כי לא הצטרף ל'תנועה למען ארץ-ישראל השלמה' מכיוון ש'לא יכולתי להזדהות עם הלאומנים שבתוכה'.¹⁶ וכמאמר משנת 1967 שכותרתו 'מדוע לא חתמתי' הוא הסביר שלא חתם על הכרוז של 'התנועה למען ארץ-ישראל

10 מ' טבנקין, 'כן להצביע ולהצביע אמ"ת', למרחב, 27 באוקטובר 1969. שמואל תמיר עמד בראש מפלגת 'המרכז החופשי', שקיבלה שני מנדטים. ישראל אלדר עמד בראש הרשימה למען ארץ-ישראל, וזו לא עברה את אחוז החסימה.

11 'ויץ, 'החזרה לכור מחצבתו: מנחם בגין בממשלת הליכוד הלאומי, פרישתו ממנה בשנת 1970 ומשמעותה', קתורה, 141 (תשרי תשע"ב), עמ' 133-158.

12 א' בן-חיים, 'קוראים כותבים', מעריב, 26 באוגוסט 1975.

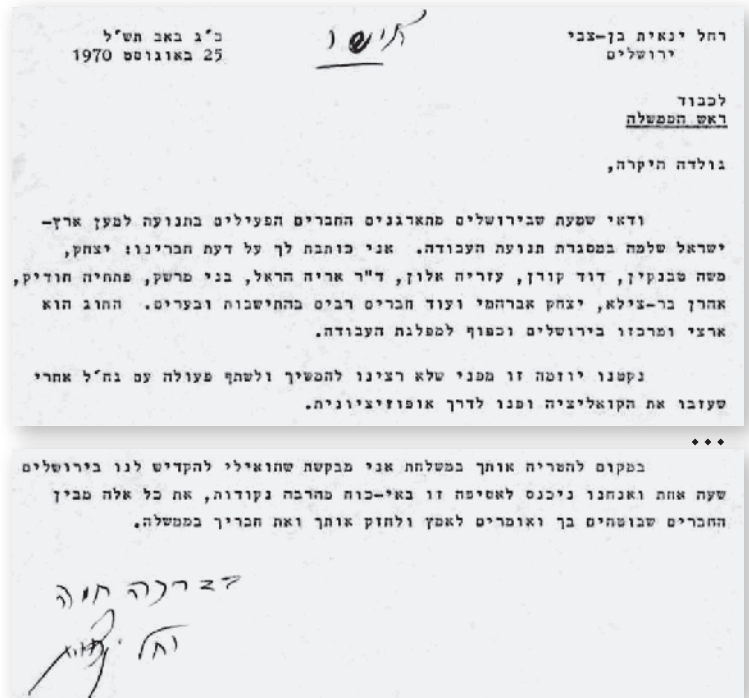
13 מ' שמריהו, 'טבנקין בראש החוג למען שלמות הארץ - ב"עבודה"', מעריב, 19 באוגוסט 1970.

14 ב' מרשק, 'מכתב גלוי לחיים חפר', דבר, 9 באוגוסט 1973.

15 ע' אלון, 'אור אדום משומרון', דבר, 2 באוגוסט 1974.

16 ע' אלון, טבע ואדם, בעריכת ש' אלטרמזן, תל אביב תשע"ב, עמ' 268.

השלמה' מכיוון שתנועה המכנסת תחת קורת גג אחת את 'רעיון מלכות ישראל בנוסח ארכאי (ישראל אלדד...) שונאי ערכים מכל הדרגים [...] תתפוצץ'. הוא הדגיש כי הוא מוכן להצטרף רק לתנועה הומוגנית עם אנשים ש'אתם אמצא שפה משותפת'.¹⁷ מסגרת כזו נמצאה ב'חוג לשלמות הארץ', שכלל חברים מכל חטיבות 'המערך'. פעילים אחרים של החוג הגיעו מרפ"י, ובהם חבר הכנסת דוד קורן,¹⁸ ואף ממפ"ם.¹⁹ כשקם 'החוג לשלמות הארץ' הציגה רחל ינאית-בן צבי ממפא"י לראש הממשלה מאיר את החוג כ'כפוף למפלגת העבודה' והסבירה: 'נקטנו יוזמה זו מפני שלא רצינו להמשיך ועזבו את הקואליציה ופנו לדרך אופוזיציונית'.²⁰

למרות חילוקי הדעות היו בין החוג ובין 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' קשרים אימיים, והם באו לידי ביטוי בהשתתפות הרדית בכנסים שארגנה כל קבוצה לאורך השנים.²¹ אולם בר בבר הצטמצם בתנועת העבודה מעגל התומכים ברעיון שלמות הארץ.

קטעים ממכתב מאת רחל ינאית-בן-צבי אל ראש הממשלה גולדה מאיר על הקמת 'החוג לשלמות הארץ', 25 באוגוסט 1970 (ארכיון המדינה)

קרב מאסף והיעדר המשכיות

קבוצות שמאל ניציות אלה, שהתקיימו בשנים עשרה השנים שממלחמת ששת הימים ועד הקמת 'התחיה', פעלו כנגד הזרם. בשעה שבחברה הישראלית הייתה נטייה פוליטית מובהקת ימינה, אל עבר 'הליכוד', נשחקה באגף האקטיוויסטי של תנועת העבודה התמיכה ברעיון שלמות הארץ, והשתרר קונסנזוס נרחב של תמיכה בפשרה טריטוריאלית. התהליך בלט במיוחד באגף 'הקיבוץ המאוחד'. מנהיגה הוותיק של התנועה, יצחק טבנקין, דבק בתפיסה ההיסטורית שהתנגדה לכל פשרה טריטוריאלית, וראה בארץ-ישראל טריטוריה גיאוגרפית אחת שיש בה שלמות. בעקבות כיבושי ששת הימים הוא הדגיש כי כל מרחבי הארץ השלמה תלויים זה בזה 'כאבריו של גוף אורגני שאין להם קיום עצמאי ונברל כאשר

17 ע' אלון, 'מדוע לא חתמתי', למרחב, 22 בספטמבר 1967.
 18 'חסידי א"י השלמה נפגשו עם גולדה', ידיעות אחרונות, 18 במרס 1971.
 19 'החוג לשלמות הארץ במערך מוחה על 'דברי הבלע' במפ"ם', מעריב, 17 במרס 1972.
 20 ינאית-בן-צבי אל ראש הממשלה ג' מאיר, 25 באוגוסט 1970, אה"מ, א-7057/15; יומן ינאית-בן-צבי, 2 בנובמבר 1970, אה"מ, פ-2114/3.
 21 'התנועה למען א"י השלמה נערכת ל"כיבוש" דעת הקהל', ידיעות אחרונות, 7 ביוני 1972.

קוטעים אותם.²² לעומת זאת המנהיגות הפוליטית העיקרית, יגאל אלון וישראל גלילי, נעה לעבר עמדת ביניים בשאלת דרך הפעולה הרצויה לישראל, עמדה ששללה חזרה לגבולות ה-4 ביוני 1967 אך גם לא קידמה את רעיון אף שעל – סירוב לנסיגה משטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים.

בשנים הראשונות שלאחר מלחמת ששת הימים נעשה ניסיון להלך בין הטיפות ולהגיע לנוסחים מוסכמים שמשמעת מהם תמיכה ברעיון שלמות הארץ אך ללא הצהרות מפורשות. במועצת 'הקיבוץ המאוחד' שהתכנסה מייד לאחר מלחמת ששת הימים, ביוני 1967, הצליח גלילי למנוע מתומכי יצחק טבנקין לקבל החלטה מפורשת בנוגע לרעיון שלמות הארץ, והתנועה הסתפקה בפשרה שהתאימה לאתוס ההתיישבותי שלה וקראה 'ליישוב הארץ בכל מרחביה'.²³ הפנייה לכיוון יוני יותר התרחשה בוועידת 'הקיבוץ המאוחד' ביוני 1976, שבה התקבלו ברוב גדול עקרון הפשרה הטריטוריאלית וקווי ההתיישבות של תוכנית אלון, ונשללה האידיאולוגיה של 'גוש אמונים' ו'חרות', שחיבו התיישבות בכל חלקי יהודה ושומרון. העמדה שאלון אפילו לא העלה להצבעה כמעט עשור קודם לכן, התקבלה עתה ברוב גדול. בעקבות החלטת הוועידה יצאה 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' בהודעת גינוי על נטישת דרכו של יצחק טבנקין.²⁴

לכך הצטרף התהליך הטבעי של מות הדור המבוגר שדגל בשמירה על שלמות הארץ: הסופר יהודה בורלא והלל דן, שניהן כיושב ראש 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה',²⁵ נפטרו בשנת 1969, 1974, אלתרמן נפטר בשנת 1970, יצחק טבנקין – בשנת 1971, הזו – בשנת 1973, יחיל – בשנת 1974, מרשק וליבנה – בשנת 1975, ומשה טבנקין וינאית-בן-צבי – בשנת 1979.

דור הלך ודור בא, אלא שהשפעת תומכי שלמות הארץ בתנועת העבודה על דור ההמשך הייתה מצומצמת. אורי ברנר, חבר קיבוץ מעוז חיים, שהשתייך ל'קיבוץ המאוחד', קבל עוד בדצמבר 1969 על מיעוט צעירי התנועה שמעוניינים לפנות להתיישבות: 'הדבר הקשה ביותר הוא שהבנים שלנו אינם רוצים לעשות את זה'.²⁶ חצי שנה מאוחר יותר כתב טבנקין בביטאון תנועתו: 'בזיון הוא לנו שבחברון ובגוש עציון חזרו להתיישב רק אנשים דתיים ואין ניכר גם חלקה של ההתיישבות העובדת כולה'.²⁷ גם ל'תנועה למען ארץ-ישראל השלמה' לא היו מתיישבים צעירים שיגשימו את תפיסת העולם שקידמה. שילוח הודה בכך שיש 'מידה גדולה של אמת בכינוי של צמרת התנועה כגנרלים בלי צבא בחזית ההתיישבות'.²⁸ מסיבה זו לא הצטרף יהודה הראל, תלמידו של יצחק טבנקין, לתנועה (אביו, הרופא ואיש שירות החוץ אריה הראל, נמנה עם חבריה). יהודה הראל גרס כי עשייה היא העיקר ולא הצהרות: 'כרוזים לא העסיקו אותי. אני לא מאמין בתנועות פוליטיות ופטיציות [עצומות] אלא במפעלי התיישבות'.²⁹ הדור הצעיר שאליו כמהו בחוגי השמאל הניצי התגלה דווקא בציונות הדתית.

22 'טבנקין, לקח ששת הימים: ישובה של ארץ בלתי-מחולקת, תל אביב תש"ל, עמ' 53.

23 שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 37; 'החלטות מועצת הקיבוץ המאוחד', למרחב, 26 ביוני 1967.

24 'הקיבוץ המאוחד נטש עקרונו המרכזי', מעריב, 25 ביוני 1976.

25 'הלל דן למנוחות', הצופה, 12 בינואר 1969.

26 'צור, מן הים עד המדבר: טבנקין והקיבוץ המאוחד באמונה ובמאבק לשלמות הארץ, ירושלים תשע"ו, עמ' 263, 315.

27 שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 75.

28 שם, עמ' 119.

29 א' מילשטיין, "המטרה הייתה לחדש את התיישבות תנועת העבודה. בזה נכשלת", מעריב, 29 בספטמבר 2018.

הסכמה ופער בין הקבוצות במחנה תומכי שלמות הארץ

מחקרים לא מעטים יחדרו לצמיחתו של 'גוש אמונים'³⁰. כאן נבקש לעמוד על המכנה המשותף לימין הציוני-דתי ולחוגים תומכי שלמות הארץ בתנועת העבודה ועל הפערים ביניהם. הן ותיקי תנועת העבודה והן צעירי הציונות הדתית היו רובם ככולם יהודים ממוצא אירופי, לרוב מזרח אירופי, אך היו ביניהם הברלים מהותיים: בראש ובראשונה הבסיס הדתי ואורח החיים שנגזר ממנו ובחלק מהמקרים גם תפיסות כלכליות-חברתיות שונות. אולם אלה וגם אלה ראו את הארץ בגבולות הכיבוש הישראלי של 1967 כמולדת שלמה, ללא הבחנה בין רמת הגולן, שנכבשה מסוריה, וחצי האי סיני, שנכבשה ממצרים – אזורים שלא נכללו בגבולות המנדט הבריטי – לבין הגדה המערבית, שנכבשה מירדן, ושנחשבת לליבה של ארץ-ישראל ההיסטורית אבל כוללת אזורים צפופי אוכלוסייה ערבית. במסמך ההקמה של 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה' נכתב כי 'מטרת המפעל הציוני הייתה והנה – ארץ ישראל בגבולות הטבעיים-ההיסטוריים מהים התיכון עד המדבר ומהלבנון עד ים סוף'³¹. שתי הקבוצות ראו את ההתיישבות כמכשיר המרכזי להבטחת האחיזה בארץ, ועמדת רוב הישראלים, שהיו מוכנים לפשרה, הייתה בעיניהם ביטוי לחולשה ולמשבר ערכי. יתרה מזאת, הם התבוננו במציאות הישראלית לאור הגות רוחנית-תרבותית, והשקפותיהם נגזרו מתפיסה מטפיזית בלתי מתפשרת.

תומכי שלמות הארץ מתנועת העבודה התבססו על הזכות ההיסטורית-לאומית, שכללה גם ממד פוליטי-משיחי. שמיר הדגיש את הרכיבים האוטופיים-המשיחיים בפרשנות המציאות.³² ינאית-בן-צבי יצאה בישיבת מזכירות מפלגת 'העבודה' בראשית נובמבר 1968 כנגד השיח והמינוח באשר לשטחים: 'השטחים אינם מוחזקים. הם גאולים.'³³ בהזדמנות אחרת פרסה את שרשרת הגבורה הציונית מימי עלייתם שלה ושל חבריה לעלייה השנייה לארץ במטרה להדגיש: 'אך הן מחוויר הכל לעומת ששת ימי מלחמת צה"ל'; והוסיפה על כך את הממד המשיחי: 'תנועת העבודה בארצנו ידעה [...] לקדם את בוא הגאולה [...] מצוים אנו לחיות ברוח משיחית, לעמוד ברוח זו במאבקנו המדיני.'³⁴ כביטויים אלה הדהדו היבטים משיחיים שהתלוו לשיח הציוני מראשיתו. חתירתה של התנועה הציונית לשינוי מהותי ומיידי במצבם של היהודים התבססה על יוזמה אנושית ולא על השגחה אלוהית, אולם נראה כי לפחות חלק מראשיה והוגיה שאבו השראה מחזון אחרית הימים היהודי. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי כתב ש'הציונות היא המשכה של המשיחיות. מה שהמשיחיות קיוותה שיבוא בדרך נס אומרת הציונות שיבוא בדרך הטבע.'³⁵ אניטה שפירא זיהתה בפועלם של חלוצי

30 ראו לדוגמה: מ' פיגה, 'עד שהראש ישבור את הקיר: ראשית דרכה של תנועת "גוש אמונים"', צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור השלישי: תשכ"ח-תשל"ח (עידן, 23), ירושלים תשס"ח, עמ' 343-362; ג' ארן, קוקיזם: שורשי גוש אמונים, תרבות המתנחלים, תאולוגיה ציונית, משיחיות בזמננו, ירושלים תשע"ג.

31 'עם יסוד החוג הרעיוני לשלמות הארץ בתוך מפלגת העבודה', כנראה דצמבר 1968, אה"מ, פ-2192/4.
32 N. Zadoff, 'From Mishmar Ha'emek to Elon Moreh: Moshe Shamir and the Socialist Roots of Gush Emunim', *Modern Judaism*, 39, 3 (2019), pp. 326-346

33 פרוטוקול מזכירות מפלגת 'העבודה', 1 בנובמבר 1968, ארכיון מפלגת 'העבודה', בית ברל 93-1968-23.

34 כתב-יד של נאום, ללא תאריך, אה"מ, פ-2100/10.

35 'ברדיצ'בסקי, "בירור דברים", כתבי מיכה יוסף בן-גוריון (ברדיצ'בסקי), תל אביב תש"ך, עמ' שפב; י' שלמון, 'דת וחילוניות בתנועה הלאומית הציונית', ישראל, 2 (סתיו תשס"ג), עמ' 6.

הציונות הסוציאליסטית, שהיו מרוחקים מהדת ולעיתים אף עוינים לה, רוכד רליגיוזי, ואף מצאה בכתיבהם רובד משיחי מודחק.³⁶ אומנם הלהט הציוני של החלוצים לא היה תלוי בכוח טרנסצנדנטי ועם זאת דוד אוחנה ראה במשיחיות מפתח להבנת מחשבתו החברתית והפוליטית של דוד בן-גוריון, לצד הקוטב של הריאליזם הפוליטי.³⁷ בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים, בשעה שהממדים המשיחיים בציונות של תנועת העבודה הודחקו ואף התפוגגו, ביקשו כמה מחבריה המרכזיים והוותיקים לעוררם.

גם בגרעין של מקימי 'גוש אמונים' בלט מתח משיחי והוא בא לידי ביטוי במפורש. כבר בציונות הדתית ההיסטורית היה לממד המשיחי מעמד מרכזי יותר מאשר בציונות החילונית. הוגיה סברו כי התהליך המשיחי אינו מתמצה ביוזמה האנושית, אלא האלוהות מעורבת בתהליך ההתעוררות הלאומית היהודית, והציונות נתפסה כשלב בחזון הגאולה, שלב שהוגשם בדרך הטבע ועל ידי בני האדם.³⁸ לצד מגמות אלו בלטה לאורך שנים ארוכות הגישה הפרגמטית והמתונה של המנהיגות הפוליטית של 'הפועל המזרחי' ולאחר מכן של המפד"ל. זו באה לידי ביטוי בעמדותיו של חיים משה שפירא, שהתנגד ערב מלחמת ששת הימים למכת מנע יוזמה, ושבעיצומה של המלחמה התנגד לכיבוש הגולן, ולאחריה תמך בהחזרת שטחים כחלק מהסדר שלום.³⁹

מנהיגי החוגים הצעירים שהקימו לימים את 'גוש אמונים', ושהתחנכו ברובם בישיבת 'מרכז הרב', יצרו מהפכה ודחקו לשולי הציונות הדתית את הקו המתון. הם תפסו את מלחמת ששת הימים כנדבך בהתממשות תהליך הגאולה המשיחית על ידי המפעל הציוני,⁴⁰ והאמינו כי על בסיס מאורעות הדור, שקידמו את תהליך הגאולה, ניתן לחזות את כוונותיו של אלוהים.⁴¹ צעירי הציונות הדתית הצליחו לגייס תנועת המונים מתוך הבורגנות הציונית-הדתית רק לאחר משבר מלחמת יום הכיפורים.⁴² 'גוש אמונים', שקם לאחר המלחמה, נולד כתגובת נגד לרוח הנכאים ששררה ברחוב הישראלי באותם ימים ולשיח על החזרת שטחים שהתעצם על רקע הסכמי הפרדת הכוחות שבין ישראל למצרים וסוריה. אופייה המשיחי של הנהגת 'גוש אמונים' בא לידי ביטוי במצע התנועה, שדובר בו על חתירה ל'גאולה השלמה לעם ישראל ולעולם כולו'.⁴³ לדברי גדעון ארן חוגי 'מרכז הרב' פיתחו כתחליף ללאומיות הדתית הישנה (הציונות הדתית) דת לאומית חדשה (דת ציונית), המדגישה את הגאולה, והרואה את מצוות היום הפוליטית כמתמזגת עם מצוות היום הדתית ועם תכנית הגאולה. תמורה נוספת

36 א' שפירא, 'המוטיבים הדתיים של תנועת העבודה', ש' אלמוג, י' ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 301-328; הנ"ל, 'הציונות והמשיחיות המדינית', הנ"ל, הליכה על קו האופק, תל אביב תשמ"ח, עמ' 11-22.

37 ד' אוחנה, משיחיות וממלכתיות: בן-גוריון והאינטלקטואלים: בין חזון מדיני לתאולוגיה פוליטית, קריית שדה בוקר תשס"ד; י' שלמון, אם תעירו ואם תעוררו: אורתודוקסיה במצרי הלאומיות, ירושלים תשס"ו, עמ' 294.

38 ד' שוורץ, 'ציונות, דת, משיחיות: עיון מחודש', קתדרה, 159 (ניסן תשע"ו), עמ' 131-132, 146, 151.

39 א' דון-יחיא, בין שלום לשלמות הארץ: הציונות הדתית בהנהגת חיים משה שפירא והמאבק על ארץ ישראל 1936-1970, קריית שדה בוקר תשע"ט, עמ' 378-389.

40 שוורץ (לעיל, הערה 38), עמ' 139.

41 ארן (לעיל, הערה 30), עמ' 196.

42 מ' ענבר, 'סיפורו של גוש אמונים', קתדרה, 158 (טבת תשע"ו), עמ' 215.

43 ג' שפט, גוש אמונים: הסיפור מאחורי הקלעים, בית אל תשנ"ה, תצלום בנספח בסוף הספר.

שציינ ארן היא הפער שבין הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהעלה על נס את ערכיותם של חלוצי תנועת העבודה שמרדו במסורת, לבין תלמידי בנו הרב צבי יהודה קוק, שהתמקדו ביצירת קשרים עם חילונים שתמכו בעמדותיהם הפוליטיות.⁴⁴

היסוד המשיחי היה משותף, אולם תוכנו היה שונה. ההתנחלות נתפסה בחוגים שהנהיגו את 'גוש אמונים' כפעולה שתקדם את התהליך המשיחי ואת הגשמת נבואות אחרית הימים. לא מדינת מופת סוציאליסטית הייתה היעד אלא, כדברי הראי"ה קוק: 'מדינת ישראל, יסוד כסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד'.⁴⁵ על אף ההבדל המובהק בתוכן המשיחות, על רקע הדאגה בשתי הקבוצות מהיחלשות האנרגייה המשיחית בציונות וראיית התהליך הזה כמסוכן, התהדק שיתוף הפעולה ביניהן.

התמורות בקשר וביחסים שבין האליטות ההתיישבותיות על ציר הזמן

כבר בשנות פעילותה הראשונות של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' השתלבו בה כמה מצעירי הציונות הדתית. חנן פורת היה אחד הדוברים באספה הארצית של התנועה, שהתקיימה כאמור באולם 'הבימה' בתל אביב בסוף אוקטובר 1967.⁴⁶ לפורת היו קשרים הדוקים עם כמה וכמה מחברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', ונראה כי הוא כבש את ליבם.⁴⁷ כמו כן פעלו בתנועה בשנותיה הראשונות גרשון שפט, איש 'הקיבוץ הדתי',⁴⁸ וישראל הראל, שהחתיים על הכרוז 'למען ארץ-ישראל השלמה' ומונה באביב 1968 לעורכו הראשון של ביטאון התנועה 'זאת הארץ'.⁴⁹ אחד הנואמים בכנסי התנועה ביוני 1968 ובנובמבר 1969 היה הרב משה לוינגר, שכונה 'ראש מתנחלי חברון'.⁵⁰

המפגש הראשון בין נציגים של הציונות הדתית ושל 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' התרחש כבר בסוף אוגוסט 1967, עוד לפני הקמתה של התנועה באופן רשמי ולפני שהוקם קיבוץ כפר עציון בגוש עציון. נציגי גרעין מחדשי כפר עציון, ובהם פורת ושפט, נפגשו עם אלתרמן ושמיר וביקשו את עזרתם אל מול שרי הממשלה,⁵¹ והשניים הביעו את תמיכתם בעלייה על הקרקע גם ללא אישור ממשלתי – תוכנית שנגנזה מכיוון שראש הממשלה אשכול אישר לעלות למקום ולהתפלל שם בראש השנה.⁵²

44 ארן (לעיל, הערה 30), עמ' 415, 439-446. עמדת ארן, שראה ב'גוש אמונים' מהפכה, מנוגדת לגישתו של פייגה, שהדגיש את היסוד ההמשכי ב'גוש אמונים', ושהתמקד באופן שבו עיצבו ראשי הגוש את הזיכרון הקיבוצי כחלק מתפיסתם את עצמם כממשיכי המסורת הציונית המעניקים לה פירוש חדש בכלים דתיים. ראו: פייגה (לעיל, הערה 30), עמ' 349-354.

45 א"ה קוק, אורות, ירושלים תשמ"ה, עמ' קס.

46 ראו ההזמנה לאירוע, ב' 31 באוקטובר 1967, אה"מ, פ-2100/10.

47 יומן ינאית-בן-צבי, 27 בנובמבר 1974, 16 בדצמבר 1974, אה"מ, פ-2114/3.

48 ד' גולדשטיין, "לא נותר על שום שעליו", מעריב, 31 באוגוסט 1967.

49 מ' הרנוי, המתנחלים, אור יהודה 1994, עמ' 277.

50 'כנס ארץ ישראל השלימה דורש הינתקות מהחלטות מוע"ב', דבר, 12 בנובמבר 1969; G. Gorenberg, *The Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements 1967-1977*, New York 2006, p. 192.

51 ש' נקדימון, 'אנשי עט ואנשי בטחון הקימו תנועה לשלמות הארץ', ידיעות אחרונות, 29 באוגוסט 1967; שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 36.

52 י' ארמוני, עשור של שיקול דעת: ההתיישבות מעבר לקו הירוק 1967-1977, רמת אפעל 1992, עמ' 53.

חזית מלון 'פארק',
חברון, פסח תשכ"ח
(צילום: גרשון אלינסון)

התהדקות שיתוף הפעולה בפרשת ההתנחלות בחברון, 1968

התשתית הארגונית והפוליטית שהעניקה 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' לצעירי הציונות הדתית בלטה בפרשת כניסת המתנחלים לחברון לקראת פסח 1968 והחלטתם להישאר במקום. ישראל הראל הפגיש בין לוינגר לאנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'.⁵³ במרס 1968 ארגנו חברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' עצומה ומשלחת לכנסת בבקשה לאשר למתנחלים להתיישב בחברון,⁵⁴ ובהמשך גייסו סכום כסף נכבד למימון שכירת מלון 'פארק', שבו תכננו להשתכן. אלוף משנה יהושע ורביין, שהיה מהחותמים על הכרוז של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', תיווך בין המתנחלים לבין אלוף הפיקוד עוזי נרקיס, והלה אישר להם לשהות בעיר לאחר שהבטיחו להתפנות מהמקום למוחרת ליל הסדר.⁵⁵ לסדר עצמו הצטרפו כנציגי התנועה הסופר שמיר ושמואל כ"ץ, שהיה חבר כנסת בכנסת הראשונה מטעם 'חרות' ולימים יועץ ראש הממשלה בגין, עד התפטרותו עקב הסכם השלום עם מצרים. למוחרת החג נערכה ישיבה של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' בחברון.⁵⁶ סטודנטים מתא הסטודנטים התנועתי באוניברסיטה העברית גויסו לשמור על מתנחלי חברון.⁵⁷ במאי 1968 סייעו חברי התנועה למתנחלים ביצירת קשר עם התושבים הערבים ואף ניסו לרתום את 'הקיבוץ המאוחד' למשימה, אך נענו בשלילה.⁵⁸

53 ריאיון של אלחנן שילה עם ישראל הראל, 14 בדצמבר 2018. לפי עדותו של הראל, במפגש הראשון התקבל לוינגר בעוניות על ידי אלתרמן, שהיה מקורב לדיין, שהתנגד להתנחלות בחברון. ראו: ח' הוברמן, כנגד כל הסיכויים: 40 שנות התיישבות ביהודה ושומרון, בנימין והביקעה, תשכ"ז-תשס"ז, א, נצרים תשס"ח, עמ' 45.

54 'משלחת התנועה למען א"י השלמה ויתרה על הפגישה עם ק' לוי', דבר, 20 במרס 1968.

55 ע' נרקיס, חייל של ירושלים, תל אביב תשנ"א, עמ' 356; שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 58-60.

56 י' צוריאל, 'המתנחלים בחברון ערכו סדר פסח', מעריב, 15 באפריל 1968.

57 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 37, 263.

58 מ' לימור, 'המימשל שוקל הוצאתם של המתנחלים בחברון', ידיעות אחרונות, 9 במאי 1968; א' יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת הישוב והמדינה, רמת אפעל תשס"ה, עמ' 427, 696 הערה 26.

השר יגאל אלון
מבקר את מתנחלי
חברון, אביב תשכ"ח
(צילום: גרשון אלינסון)

'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' רתמה למען מתנחלי חברון את מערכת קשריה ההדוקה עם המנהיגות הפוליטית, הפקידות הממשלתית והפיקוד הצבאי. אנשי התנועה הם שיצרו קשר בין מתנחלי חברון לשר אלון, והוא העניק להם את חסותו. לאחר שנשארו המתנחלים במלון 'פארק' נפגשו אלתרמן ועובד בן-עמי עם שר הביטחון משה דיין, שהתנגד לשהייתם במלון, במטרה למנוע את פינוים, ובפגישה עלה הרעיון להעביר אותם מהמלון למחנה צבאי, וכך אכן נעשה בסופו של דבר.⁵⁹ ספק רב אם מיזם ההתנחלות של צעירים מעוטי ניסיון ויכולת כלכלית מ'מרכז הרב' יכול היה לצאת לפועל אלמלא עזרת 'פטרונים' אנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'.⁶⁰ אף לוינגר ראה כך את מערכת היחסים, וכשנשאל על גורל ההתנחלות ענה ש'הוא סומך על התנועה למען א"י השלמה'.⁶¹

'תנועת העבודה למען ארץ-ישראל השלמה' ב'ליכוד', 1973

תחילה העריכו ראשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' שיוכלו להשפיע על מפלגת 'העבודה', שבה צמחו, אך ככל שחלף הזמן התרחקו מבחינה נפשית ופוליטית ממפלגת השלטון, וגברה בקרבם ההערכה שקידום העמדות הניציות מחייב שינוי יסודי במערך הפוליטי בישראל וחבירה לימין. בקיץ 1973 נפל דבר. צמרת 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' הודיעה על הצטרפותה ל'מערך

59 מ' אוריאל, 'ממלון פארק ל"מחותרת היהודית": מקומם של מתנחלי קריית ארבע חברון בעיצוב דרכה האידאולוגית של ההתנחלות בישראל, 1967-1984', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ה, עמ' 33-34.

60 ד' רובינשטיין, 'מתנחלי חברון בכתים הרשים', דבר, 16 במאי 1969.

61 צוריאל (לעיל, הערה 56).

הימני', שנקרא לימים 'הליכוד'. חציית קווים זו ביטאה את שינוי קווי המתאר שעיצבו את המערכת הפוליטית בעקבות מלחמת ששת הימים.

שמה של הסיעה החדשה, 'תנועת העבודה למען ארץ-ישראל השלמה', לא היה מקרי אלא שיקף מסר שעבר כחוט השני בדברי הנאומים בכנס היסוד שלה. יחיל, יושב ראש הוועד המנהל של רשות השידור הישראלית וממקימי קיבוץ גבעת חיים,⁶² הדגיש כי החבירה למפלגתו החדשה של בגין איננה הפניית עורף לעברנו, למקור מחצבתנו, אלא שאנחנו עושים את הצעד הזה מתוך נאמנות למורשתה של תנועת העבודה ולערכיה ודרכה בתקופת הזוהר שלה. חציית הקווים נומקה בשקיעת תנועת העבודה ומחויבותה לאתוס הציוני ההתיישבותי. שמיר סיכם את הדיון: 'זה כנס של תנועת העבודה [...]. כל הדברים שנאמרו כאן [...] נבעו מן השורש של תנועת העבודה'.⁶³

החבירה ל'ליכוד' העמידה את חברי הסיעה בקונפליקט – היה עליהם להקריב את ערכיהם הסוציאליסטיים על מזבח ערך שהיה חשוב להם יותר, ארץ-ישראל השלמה. היה זה מהלך נפשי קשה, כפי שכתב שילוח בנוגע לחתימה על ההצטרפות לגוש מפלגות הימין: 'לא נאמר שלא רעדה ידנו'. עוד כתב בעניין זה: 'ישאלו ובצדק: "הרי אתה לא רק מקסימליסט ציוני, אלא גם סוציאליסט רדיקלי, איך יבוא סוציאליזם זה שלך על סיפוקו בהתחברותך לבחירות עם הגוש הימני"? [...]. איני נוהג להשתמש בהדרכת התו "ימני" לליכוד. אך ברור לי, כי מדיניותה הכלכלית-חברתית של רוב חלקי הגוש אינה לטעמי'.⁶⁴ שמיר בחר לציין בשלב זה את שותפיו החדשים, צעירי הציונות הדתית, שלא היו חלק מהמערך המפלגתי החדש, 'הליכוד'. היה ברור שבמפלגתו של בגין קשה למצוא חוגים המחויבים לאתוס ההתיישבותי, הגלה המרכזי של תנועת העבודה לאורך השנים. לכן הזכיר שמיר את מעמד הכניסה לחברון חמש שנים מוקדם יותר: 'עליתי עם המתנחלים לחברון, בעורמה ובשקר כלפי שלטונות ישראל, באמונה ובדרכות כלפי נציח ישראל [...] נסחפתי כאחד נושאי הכלים לאותה חבורת נלבכים בערב פסח תשכ"ח'.⁶⁵

מכלול הנאומים של ראשי 'תנועת העבודה למען ארץ-ישראל השלמה' ערב הקמת 'הליכוד' ביטאו את בחירתו של ענף זה באלטיה הוותיקה של תנועת העבודה לעבור לפעילות אופוזיציונית מובהקת, להסיר מעליו את כבלי המסגרת ואת ההתמתנות שנגזרה מההשתייכות למחנה 'המערך' ולממשלתו בכל הקשור במאבק לקידום תפיסותיהם. בשולי 'הקיבוץ המאוחד' הביא מהלך זה לפרישה נוספת מ'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' – פרישתו של דורמן, עורך כתב-העת של 'הקיבוץ המאוחד', 'מבפנים'.⁶⁶ משה טבנקין כתב שבמהלך זה 'חיסלו את האפשרות שאיש מנאמני שלימות הארץ מהמפלגות האחרות יישאר חבר בתנועה זו'.⁶⁷

62 יחיל, חבר מפא"י שהיה בקשר הדוק עם מ' שרת ועם מאיר, כיהן כמנכ"ל משרד החוץ בשנים 1960–1964.

63 'כנס יסוד תנועת העבודה למען ארץ ישראל השלמה', 17 בספטמבר 1973, ארכיון משה שמיר, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, אוניברסיטת תל אביב, 14: 31. 1.

64 שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 101, 105.

65 כנס יסוד (לעיל, הערה 63).

66 'מנחם דורמן פרש מהתנועה למען א"י השלימה', דבר, 6 באוגוסט 1973.

67 מ' טבנקין, 'פרישה מתנועת העבודה ושלמות הארץ', דבר, 21 בספטמבר 1973.

בין היטמעות להיברלות: הקמת היישוב קשת, 1974

הקמת 'גוש אמונים' בפברואר 1974 הייתה צעד רב חשיבות בצמיחתה של האליטה ההתיישבותית החדשה, וסימלה גם תמורה במערכת יחסיה עם אליטת ההתיישבות הישנה מבית היוצר של תנועת העבודה. אכזבת תומכי שלמות הארץ מתנועת העבודה גברה ככל שהעמיק הניגוד בין תנופת הפעילות של צעירי הציונות הדתית להיעדר ההיענות בקרב הדור הצעיר של תנועת העבודה למפעלי ההתנחלות בשטחים. צעירי הציונות הדתית כבר צברו כמה שנות פעילות, וביטחונם העצמי במפעלם גבר, וטראומת מלחמת יום הכיפורים והחשש שהיא תביא לנסיגה דחקו אותם לפעולה.

בשלב זה נוצרו שני דפוסי קשר בין שתי הקבוצות. האחד הוא הזדהות נפשית עם הכוח ההתיישבותי העולה והצטרפות אליו, ושמיר הוא דוגמה בולטת למי שאימץ דפוס קשר זה. במאי 1974 ערך מזכיר המדינה של ארצות-הברית הנרי קיסינג'ר מסע דילוגים בניסיון לגבש הסכם הפרדת כוחות בין ישראל לסוריה. על רקע הצעות שהעלה לנסיגה ישראלית, קיימו חברים מ'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' שביתת רעב, ומשזו החלה לדעוך נתנו אלפי מפגינים שארגנה 'גוש אמונים' תנופה חדשה לפעילות המחאה.⁶⁸ שמיר פנה למפגינים: 'עשיתי כבר כמה מהפכים בחיי. עברתי מהשמאל לתנועה למען ארץ ישראל השלמה ולנאמני ארץ-ישראל, ואני אעשה עוד מהפך אחד מהפך רוחני. הנה צומח כאן דור אחר של אנשים מאמינים בארץ-ישראל ששורשיהם בתורה, ואני כבר היום אוהב אותם, ואני יודע שהמהפך הבא יהיה חיבור רוחני איתם [...] אנו מוסרים לכם את הדגל'.⁶⁹ מוטיב העברת הדגל או המקל במרוץ השליחים ההיסטורי מלמד על אובדן ההשפעה בקרב הדור הצעיר של תנועת העבודה ובעקבותיו פנייה לצעירים הדתיים. אלה נתפסו כמייצגי כוח חברתי, תרבותי ופוליטי דינמי. מדבריו של שמיר ניתן ללמוד שהחיבור לא נבע רק מהתחושה שהמנוע החילוני של הציונות כבה, בעקבות האכזבה מהיעדר דור ממשך בתנועת העבודה התומך בתפיסת שלמות הארץ, אלא גם מתוך היקסמות מן התנופה הרליגיוזית של ההגשמה ההתיישבותית, ששבתה את ליבו, וההזדהות עם המנוע האמוני הדתי, שהוא היחיד שיכול להמשיך את הדרך הציונית.

חברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' התרשמו מאוד מההתגייסות של הצעירים הדתיים; הם ביקרו באספות שכינס 'גוש אמונים' והתפעמו ממנה: 'קהל רבבות מופיע בשעה היעודה ומקשיב ברטט לדוברי תנועה מופלאה זו [...] ובכל אסיפה כזאת חש אדם מתח ציוני גבוה'.⁷⁰ מסר דומה המסמן את צעירי הציונות הדתית כדור ההמשך האבוד של האליטה הישנה שעבר זמנה ביטא אליקים העזני, שהשתייך בעבר למפא"י אולם התרחק ממנה כבר בצעירותו, סביב מאבקו בשחיתות במסגרת ארגון 'שורת המתנדבים'. העזני הסביר את בחירתו להצטרף למתנחלי חברון: 'בחברה שלי, חסרי כיפות, אין אף אחד [...] כל הציבור השמאלי [...] שבנה את הארץ [...] איננו [...]

68 י' וקסמן, "קסינג'ר! חיי יהודים במעלות זועקים אליך!", מעריב, 16 במאי 1974.

69 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 59-60.

70 מאמר מערכת, 'זאת הארץ', 23 באוקטובר 1974.

משם אין מאגר [...] אם זה המצב אני הולך אליהם ואני אצוק מים על ידיהם [...] אני אשרת את העניין הזה [ישוב ארץ-ישראל] ממילא אשרת אותם וכך הגעתי אל הרב צבי יהודה [קוק].⁷¹

דפוס הקשר השני בין שתי האליטות ההתיישבותיות היה שיתוף פעולה על בסיס פעולה נפרדת, והוא בא לידי ביטוי לדוגמה בפעילותו של יהודה הראל, איש 'הקיבוץ המאוחד' ומקדם ההתיישבות היהודית ברמת הגולן. הראל היה קרוב בגילו לרבים מראשי 'גוש אמונים' יותר מאשר לאנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'. הוא חתר לאיזון עדין בין שיתוף פעולה לשמירה על מסגרות נפרדות. הוא אומנם השתתף בפגישה המכוננת של הקמת 'גוש אמונים' בבית הרב חיים דרוקמן בינואר 1974,⁷² ובא לעיתים לישיבות המזכירות, אבל מעולם לא הצטרף לתנועה.⁷³

הפער בין יכולות הגיוס של כל אחת מהאליטות ההתיישבותיות נחשף במלוא עומקו סביב הקמת

יהודה הראל
(משמאל) ואלי סדן
בבונקר ביישוב
קשת, רמת הגולן,
1974
(צילום: ירוחם קנטמן)

היישוב קשת. עקב החשש מהחזרת שטחים באזור קונטרה שבגולן במסגרת הסכמי הפרדת הכוחות, נכנסו במאי 1974 עשרים וחמישה צעירים וצעירות מיישובי הגולן לבונקר נטוש באזור,⁷⁴ ובעקבותיהם באו למקום בחורים מישיבת 'מרכז הרב' בירושלים. התחלופה במקום הייתה רבה, והראל חשש מכישלון: 'ידעתי שאם יתברר שהצעד שעשינו לא היה יותר מהפגנה – יגרם נזק שאין לתקנו במעמד ההתיישבות ככלל, ובגולן בפרט'.⁷⁵ המאמץ למצוא בקיבוצי הצפון אנשים שיהיו מוכנים להתיישב נכשל, והראל נאלץ לפנות באוקטובר 1974 אל פורת ולהעביר לאנשיו את האחריות ליישוב המקום. השניים נסעו לרב צבי יהודה קוק, וזה הורה לאלי סדן – שהיה אז תלמיד ישיבה ולימים מייסד המכינה הקדם-צבאית 'בני דוד' בעלי והעומד בראשה – לסייע בהקמת היישוב.⁷⁶ העברת קשת לאנשי 'גוש אמונים' נעשתה למגינת ליבו של הראל ובלית ברירה בהיעדר עתודת מתיישבים חילונים לרמת הגולן.⁷⁷ סדן חשב להקים יישוב מעורב של דתיים וחילונים, אולם הראל, בהתאם לתפיסתו שעל כל קבוצה לפעול בצורה נפרדת, סבר ש'עדיף להיות שכנים טובים מאשר שותפים גרועים'.⁷⁸

71 'סיפורי חברון בסלון: אליקים העצני', <https://www.youtube.com/watch?v=7dsg0f9Hsik&t=4313s> (אוחזר ב-22 ביולי 2020).

72 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 14.

73 א' הייטנר, יהודה הראל: ביוגרפיה, ראשון לציון 2019, עמ' 91.

74 מ' הראובני, '25 צעירים וצעירות מיישובי הגולן "התנחלו" במבנה נטוש בקונייטרה', מעריב, 14 במאי 1974.

75 ב' ארליך, 'המרד הקדוש', נקודה, 100 (תמוז תשמ"ו), עמ' 12.

76 ד' רובינשטיין, מי לה' אלי: גוש אמונים, תל אביב תשמ"ב, עמ' 54-56.

77 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 61.

78 הייטנר (לעיל, הערה 73), עמ' 85-92.

באותה עת היה הראל מאוכזב מאוד וחש ניכור הולך וגובר כלפי בית גידולו, 'הקיבוץ המאוחד'. הוא אמר שהקשר עם 'גוש אמונים' הוא כיום חזק יותר מאשר עם ישובי התנועה שלנו [...] עכשיו יש רק תנועת התיישבות רצינית אחת [...] "גוש אמונים".⁷⁹ ואולם דברים אלו משקפים משבר ותסכול זמני. הראל סירב לקפל את דגל ההתיישבות בתוך התנועה הקיבוצית; הוא הנגיד בין דרכו ובין גישתו של העצני, ש'הרים דגל לבן והודיע שעבר זמנו של המחנה החילוני', והדגיש: 'אני לא. אני סיפור אחר'.⁸⁰ הראל הכיר בחשיבות שיתוף הפעולה, אבל לא היה מוכן להיבלע ולטשטש יסודות אחרים בהשקפת עולמו. ייתכן שגם לא היה מוכן להידחק לתפקיד של כינור שני בתזמורת ההתנחלות, כפי שקרה בשנים הבאות לחברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'.

מי מוביל? מי תומך ומסייע? פרשת סבסטיה, 1974-1975

ניסיונות ההתיישבות סמוך לשכם מסמלים את השלב החדש שבו סחפו צעירי גרעין אלון מורה את שותפיהם להפר את החוק ולהתעמת עם כוחות הביטחון. בשלב התכנון וההכנות לקראת העלייה הראשונה לקרקע התנגדה 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' לדרך פעולה כזו, ולאחר ניסיון העלייה הראשון אף הוציאה הודעת גינוי למעשה.⁸¹ אולם העובדה שהמאבק בממשלה ובצבא והפרת החוק לא הרעידו את אמות הסיפים, הביאה את התנועה לתמוך בניסיונות ההתנחלות הבאים של הצעירים הדתיים שהזדהו 'עם מקורותיה העמוקים ביותר של הציונות',⁸² וכמה מחבריה אף הצטרפו למתנחלים. חברת התנועה הפציבה אייל סיפרה כי עשרים וארבע השעות שבילתה בחברת המתנחלים הפיחו בה 'משב רוח רענן' שכמוהו לא חשה 'מאז תקופת טרום המדינה ומלחמת השחרור'.⁸³ ליבנה⁸⁴ כתב בין מבצע התנחלות אחד למשנהו מסה שבה ביקש למקם את 'גוש אמונים' בתהליך שיבת ציון המודרנית. הוא הדגיש כי 'אנשי אמונים לא רק מתנחלים בלב ארצנו ובספרה, אלא מנחילים ראשית-מזור לרפיונו המוסרי'. 'גוש אמונים' מיהר לעשות שימוש בדבריו של ליבנה בעלון הראשון שהוציא, בקיץ 1975.⁸⁵ בעליות לסבסטיה נטלו חלק גם עזרה זהר, שהיה ממקימי בית הספר לרפואה באוניברסיטת תל אביב,⁸⁶ ושמיד אף היה מעורב בהערמה

79 א' דולב, 'המתנחלים שלא פונו', מעריב, 28 באוקטובר 1974.

80 מילשטיין (לעיל, הערה 29).

81 ד' בלוק, 'תנועת העבודה למען א"י השלימה מגנה נסיון ההתנחלות בשכם', דבר, 12 ביוני 1974; ב' קצובר אל א' שילה (התכתבות אישית), 31 בדצמבר 2018.

82 מאמר מערכת (לעיל, הערה 70). תהליך דומה ניתן לזהות בגישתו של בגין לפרשת סבסטיה. ראו: A. Goldstein & E. Shilo, 'Menachem Begin and the Question of the Settlements: 1967-1977', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47 (2021), pp. 154-157

83 א' ליבנה, בדרך אלון מורה: הציונות בדרך אמונים, ירושלים תשל"ו, עמ' ט.

84 ליבנה (ליבנשטיין, 1975-1902), יליד פולין, עלה ארצה כחלוצ ביימי העלייה השלישית, היה מזכיר מועצת פועלי חיפה וחבר קיבוץ עין חרוד, עורך 'אשנב', עיתון ה'הגנה'. היה חבר הכנסת הראשונה והשנייה ובעקבות סכסוך עזב את מפא"י והמשיך לפעול בתחום העיתונות והכתיבה ההיסטורית ולעסוק בפעילות ציבורית חוץ-פרלמנטרית.

85 א' ליבנה, 'אמונים - לדמותם וייעודם', עלון אמונים, 1 (אב תשל"ה), אה"מ, ג-7449/10. 'גוש אמונים' הוציא לאור שנה מאוחר יותר קובץ ממאמריו של ליבנה. ראו: ליבנה (לעיל, הערה 83).

86 פרופ' עזרה זהר (1922-2014), יליד פולין, בנעוריו התחנך בקיבוץ משמר העמק, ובצעירותו היה מקורב לתנועה הכנענית, ושירת בפלמ"ח. לימים היה רופא ומנהל מחלקה בכית החולים שיבא וחבר סגל באוניברסיטת תל אביב.

על חיילי צה"ל.⁸⁷ זהר הציג את 'גוש אמונים' כממשיך דרכו של 'השומר הצעיר', תנועת הנוער שאליה עם אנשי 'גוש אמונים' בניסיון התנחלות של גרעין אלון מורה סמוך לשכם, ליד מחסום צה"ל שמנע מהם להמשיך בדרכם, שלהי 1978 (צילום: אשר קורלק)

הסופר משה שמיר עם אנשי 'גוש אמונים' בניסיון התנחלות של גרעין אלון מורה סמוך לשכם, ליד מחסום צה"ל שמנע מהם להמשיך בדרכם, שלהי 1978 (צילום: אשר קורלק)

על חיילי צה"ל.⁸⁷ זהר הציג את 'גוש אמונים' כממשיך דרכו של 'השומר הצעיר', תנועת הנוער שאליה עם אנשי 'גוש אמונים' בניסיון התנחלות של גרעין אלון מורה סמוך לשכם, ליד מחסום צה"ל שמנע מהם להמשיך בדרכם, שלהי 1978 (צילום: אשר קורלק)

השתייך בנעוריו. בעקבות פרשת סבסטיה הוא שלח ליעקב חזן, מנהיג מפ"ם, תמונה מימיו כמפקד קן 'השומר הצעיר' שליווה את העלייה של קיבוצים לקרקע בתקופת היישוב, והדגיש שההתרגשות, התרוממות הרוח וההערצה שאחזו בו אז דומות לאלה שהוא חש לנוכח מאמצי ההתנחלות בשומרון.⁸⁸ כל עוד לא היו ניסיונות ההתנחלות הבלתי חוקיים איום על הממשלה, כגון העליות של 'קבוצת שכם' על הקרקע בשנים 1969-1970,⁸⁹ יכלו אנשי 'החוג לשלמות הארץ' לתמוך בהם.⁹⁰ לעומת זאת גרעין אלון מורה, שנתמך על ידי אלפי אוהדים ועל ידי חברי כנסת רבים מהאופוזיציה והקואליציה, ערער את יציבותה של ממשלת רבין הראשונה, ולכן גינה 'החוג לשלמות הארץ', שהיה מחויב למפלגת 'העבודה', את ניסיונות ההתנחלות הלא חוקיים: 'החוג שולל התנחלויות הנעשות בניגוד להחלטות מפורשות של ממשלת ישראל'.⁹¹ ובכל זאת עזריה אלון הדגיש כי על אף 'המרחק הגדול שביני ובין היהודים הדתיים לפלגותיהם', מאבקם יקר בעיניו: 'הם חלק מעמוד האב המלווה את עם ישראל לדורותיו'.⁹²

87 ד' רובינשטיין, 'איך הערימו המתנחלים על צה"ל', דבר, 28 ביולי 1974.

88 ע' זהר, חיי, תל אביב 2003; הנ"ל, 'מכתב גלוי ל' חזן', מעריב, 21 בדצמבר 1975.

89 א' גולדשטיין וא' שילה, 'לפני סבסטיה: ניסיונותיה של 'קבוצת שכם' להקים התנחלות 1969-1970', עיונים: כתב עת רב תחומי לחקר ישראל, 34 (תשפ"א), עמ' 95-123.

90 'ננעל כנס "החוג לשלמות הארץ"', למרחב, 3 בנובמבר 1970.

91 יומן ינאית-בן-צבי, 6 באוגוסט 1975, אה"מ, פ-2114/3.

92 ע' אלון, 'אור אדום משומרון', דבר, 2 באוגוסט 1974.

למעשה התפתחה סביב פרשת סבסטיה חלוקת עבודה בין מי שבחר להצטרף לפעילותם של הצעירים הדתיים, שהייתה בה הפרה של החוק, או לתמוך בה באמצעות הרצאות בחוגי בית שהתקיימו ברחבי הארץ, כגון ליכנה ויפה, שנבחר לחבר כנסת מטעם 'הליכוד',⁹³ לבין מי שקיבלו עליהם את תפקיד המתווכים מול הממשלה – בעיקר חברי 'החוג לשלמות הארץ' במפלגת העבודה. ינאית-בן-צבי פנתה באוקטובר 1974, לאחר שיחות עם ראשי 'גוש אמונים', אל יוסף ומשה טבנקין וביקשה שישתמשו בקשריהם עם הממשלה ועם המוסדות המיישבים כדי לקדם את ההתנחלות: 'הגוש התחייב למשמעת הממשלה ומוסדותיה. מבקשת לפעול לסייע להם להתנחל ביריחו ובמקום נוסף בשומרון'.⁹⁴ לאחר פשרת קרום ניסו חברי גרעין אלון מורה להגיע בהסכמת הממשלה לנקודה גיאוגרפית קרובה לשכם יותר ממחנה קרום, וינאית-בן-צבי פנתה אל יוסף טבנקין בניסיון לנצל את קשריו בתנועת העבודה לשם השגת מבוקשם: 'אנא יוסף, דבר עם מי שאתה יכול [...] הבטחנו לגוש אמונים להשתדל כי לא יתכן לבוא בעימות עם הממשלה ולהסעיר את הציבור'.⁹⁵

לעומת ההתנחלות בחברון, שבה סיפקו חברי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' את התשתית הארגונית, בפרשת סבסטיה כבר פעלה האליטה הצומחת, 'גוש אמונים', כגוף עצמאי, וחברי האליטה הישנה נותרו בשוליים ועסקו בפעילות תומכת או מתווכת. בד בבד נציגי 'החוג לשלמות הארץ' במפלגת העבודה ובראשם ינאית-בן-צבי השפיעו על הממשלה לאשר בספטמבר 1975 את הקמת מעלה אדומים. ינאית-בן-צבי הייתה אף מי שיעצה לפורת להקים את עפרה באמצעות הגדרתו כמחנה עבודה.⁹⁶

היפוך תפקידים: 'חוג עין ורד' ו'גוש אמונים', 1976

בראשית שנת 1976 עשה 'גוש אמונים' מאמץ מכוון להרחיב את מעגל תומכיו בתנועת העבודה. חבריו חתרו להקים ארגון פעיל של חברים מההתיישבות העובדת המקורבים למפלגת השלטון, שיוסיף להחזיק בדגל שלמות הארץ וההתיישבות העובדת שהשתתפו בניסיונות ההתנחלות בסבסטיה ובהקמת היישוב קרום (לימים קדומים). יעקב לוין, דובר 'גוש אמונים', העלה את הרעיון בפני הרב צבי יהודה קוק וסיפר לו על כשלושים חברי קיבוצים ומושבים שסייעו למאמצי ההתנחלות של צעירי 'מרכז הרב'. הרב קיבל באותה עת מכתב מאחד מאנשי התנועה הקיבוצית שקבל על כך שההתנחלות בשומרון נעשית אך ורק על ידי הציונות הדתית: 'למה אתם שומרים את הכל אצלכם?'. לוין הציע שיעקב כץ (כצ'ה) יוביל את המהלך, והוא אכן נרתם וערך סדרת מפגשים וחוגי בית במושבים ובקיבוצים, וניהל פעילות זו מביתו של מאיר הר-ציון.⁹⁷

93 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 103.

94 ינאית-בן-צבי אל י' טבנקין, 12 באוקטובר 1974, אה"מ, פ-2100/3. וראו 'החלטת גוש אמונים לפי הצעת החוג לשלמות הארץ', 29 באוקטובר 1974, אה"מ, ג-7449/10.

95 ינאית-בן-צבי אל י' טבנקין, כנראה שלהי 1974 או ראשית 1975, אה"מ, פ-2100/2.

96 'חברי גרעין מעלה אדומים חגגו את יסוד היישוב החדש', מעריב, 22 בספטמבר 1975.

97 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 246.

„אם יורידו את התישבות קדום בכוח – גם אנחנו נהיה שם”

יאיר בן־ארי טען היחד אנשי לשול אוני: „סת עשית נהון”

יוסף יחננס: „מכיר נגות: יח סא אוניס, זו רק חודש”

– אמרו חברי משלחת מאנשי ההתישבות העובדת לראש הממשלה ולשר גלילי ✘ „לא באנו להיאבק על דונאם פה ועגבניה שם: נזעקנו כי פיננו קדום פירושו ויתור של יהודה ושומרון” ✘ מי הם ה־11 שהחליטו לארגן ולייצג את „האלפים הרבים בהתישבות שאינם מגיעים לכלל ביטוי” לאחר שלדעתם „נפל דבר בהתישבות”

עקיבא כרמי: „הממשלה עליה לטפס עתיקה חספספה ולהאמין עתוב חרובס פספס לתי”

אברהם בן־זור: „חילוף החשיבה בארץ ערבות, הונית עכנוה”

מעריב, 19 במרס 1976

זה היה הרקע להקמת 'חוג עין ורד' בפברואר 1976.⁹⁸ חודש מאוחר יותר נפגשו כמה ממייסדיו, ובהם יאיר בן־ארי מעין חרוד מאוחד ויוסף יהלום מזכיר קיבוץ כינרת, עם יצחק רבין וגלילי במטרה לשכנעם להימנע מפינוי קדום.⁹⁹ באפריל 1976 נערך כנס יסוד גדול בהשתתפות כאלף חברי קיבוצים ומושבים שהצהירו על תמיכה ב'גוש אמונים', וכן אנשי צבא מההתישבות העובדת, כגון האלופים במילואים מאיר זורע ואריאל שרון ותת־אלוף אורי בראון, לימים יד ימינו של שר החקלאות שרון בהקמת ההתנחלויות.¹⁰⁰ גוף קצר ימים זה מלמד על חילופי העיתים ועל השינוי ביחסי הכוחות בין האליטה ההתיישבותית הישנה לזו החדשה. בשנת 1968 פנה לוינגר אל 'התנועה למען ארץ־ישראל השלמה' כדי לקבל תמיכה פוליטית וכלכלית, וצעירי האליטה החדשה אף השתלבו כפעילים בתנועה. קרוב לעשור לאחר מכן התהפכה התמונה – האליטה ההתיישבותית החדשה הייתה הגורם המבוסס יותר שניסה להרחיב את מעגלי התמיכה בו ופעל לשם כך גם בקרב אנשי תנועת העבודה. המהלך נועד ליצור לחץ פנימי בתוך מפלגת השלטון על הממשלה ועל החוגים הניציים במפלגה לתמוך ביוזמות 'גוש אמונים'. בה בעת קיוו יוזמו שיישא פרי גם מבחינת הדימוי הציבורי של תנועתם ויעניק לגיטימציה לטענתם שההתנחלות היא המשך ההתיישבות החלוצית ההיסטורית, ושהיא מפעל כלל־ישראלי ולא רק מגזרי. תמיכת ההתיישבות העובדת צפויה הייתה להביא לדעת שפט למחיקת 'הגבול המלאכותי האחרון שניסו מתנגדינו ליצור בין ההתיישבות הציונית הראשונית ובין ההתנחלות ביהודה ושומרון' ול'ביסוס התחושה [...] שלא מדובר בכנופיה של פנאטים'.¹⁰¹ אולם מרבית חברי 'חוג עין ורד' היו מבוגרים והשפעתם הייתה מצומצמת, ודאי על הדור הצעיר, וכנראה גם מאכזבת מבחינת צעירי 'גוש אמונים'.¹⁰²

שלא כמו 'התנועה למען ארץ־ישראל השלמה' ו'החוג לשלמות הארץ', שקמו כגופים עצמאיים, ושאוּמנם סייעו לאנשי הציונות הדתית אך לא זאת הייתה מטרת קיומם, 'חוג עין ורד' קם מלכתחילה

98 ע' פריפז, 'חברים מההתיישבות יסייעו לגוש אמונים', דבר, 15 בפברואר 1976.

99 ד' בלוח, 'אנשי התיישבות תובעים מרבין התנחלות בשומרון', דבר, 12 במרס 1976.

100 א' דולב, 'ניישב כל חלקי ארץ ישראל, יהודה ושומרון בעדיפות ראשונה', מעריב, 25 באפריל 1976.

101 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 120, 126. מבחינת חברי 'גוש אמונים' נועד להם תפקיד גם בתיקון מעמדה של הציונות הדתית בחברה הישראלית, לאחר שהם חשו כי זו הורחקה ממוקדי העשייה והזיכרון הקיבוצי. ראו: שורץ (לעיל, הערה 38), עמ' 141.

102 א' שפרינצק, 'גוש אמונים: מודל הקרחון של הקיצוניות הפוליטית', מדינה ממשל ויחסים בין לאומיים, 17 (תשמ"א), עמ' 44, הערה 19.

כנס יסוד 'חוג עין ורד', מושב עין ורד, אפריל 1976
(צילום: שמואל רחמני)
למטה: מעריב, 25 באפריל 1976

**ניישב כל חלקי ארץ ישראל
יהודה ושומרון בעדיפות ראשונה**
קראו באלף באו כנס עין ורד של „פעילי ההתשובות העוברת למען יהודה ושומרון“

ככלי שרת ל'גוש אמונים'. אולם שיתוף הפעולה הזה בין הקבוצות התגלה כמורכב יותר והרמוני פחות. כן-ארי, שנכנס למזכירות 'גוש אמונים' בשנת 1977, על מנת להוסיף 'משקל ערכי-רוחני למזכירות'¹⁰³ היה רחוק מלחוות את החיבור הרוחני שעליו העיד שמיר: 'קשה היה ליישב את החילוניות האתאיסטית שלי עם האהדה והחיוב שחשתי כלפי המעשה של גוש אמונים'.¹⁰⁴ אנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ליבנה (עד פטירתו במרס 1975), שילוח, זהר ושמיר שימשו כחברי המזכירות המורחבת של 'גוש אמונים', שהתכנסה מפעם לפעם, כל אימת שעלה נושא בעל חשיבות, ונראה כי היה להם בעיקר תפקיד סמלי בעיצוב דרכו של הארגון. לעומת זאת כמעט כל חברי המזכירות המצומצמת או הפעילה, שהתכנסה תדיר, ושהייתה הגוף החשוב יותר לגיבוש דרכו של 'גוש אמונים' ולהחלטות האופרטיוויות, היו מצעירי הציונות הדתית.¹⁰⁵ על הקושי בהשתלבותם של אנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' בשיח של אנשי 'גוש אמונים' יוצאי 'מרכז הרב' העיד למשל הרב יואל כהן: 'ותיקי התנועה למען ארץ-ישראל השלמה לא תמיד הרגישו טוב בקבוצה זו. זה סגנון אחר, זו חשיבה אחרת'; ובני קצובר אמר: 'קבוצה של אנשים מדברת בישיבות במשך שעות

103 נ' ברזל, המתנחלים בלבבות: הסוחרים 'לגאולה עכשיו' והמהלכים בדרך, בני ברק 2017, עמ' 312, 340.
104 א' דולב, 'אם יורידו את התישבות קדום בכוח – גם אנחנו נהיה שם', מעריב, 19 במרס 1976. לדבריו של שמיר ראו לעיל בגוף המאמר, ליד הערה 69.
105 שפט (לעיל, הערה 43), עמ' 128, 354.

בקודים של גוש אמונים, קשה להחזיק שם מעמד אם אינך מבין אותם. לכן, לאנשים חילונים היה קשה להחזיק מעמד זמן רב עם חבורה כזאת.¹⁰⁶

עם הקמת 'חוג עין ורד' הפך 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה' למיותר, והוא התפרק בראשית שנת 1977.¹⁰⁷ התפרקותו הייתה חוליה נוספת במגמה שעיצבה מחדש את המושגים שמאל וימין בפוליטיקה הישראלית. כמה חברים מההתיישבות העובדת ובראשם משה טבנקין, שלא העלה על דעתו שנים ספורות קודם לכן לחצות את הקווים ההיסטוריים של המחנות הפוליטיים בישראל, עברו בראשית 1977 ממפלגת 'העבודה' למפלגת 'שלומציון' של אריאל שרון. המפלגה אומנם לא הזדהתה כמפלגת ימין (הסופר עמוס קינן העניק לה את שמה כשם בתו הבכורה), אולם לאחר הבחירות חברה ל'ליכוד'.¹⁰⁸

כשעלה 'הליכוד' לשלטון, שנה לאחר הקמת 'חוג עין ורד', הפך החוג לזניח מבחינה פוליטית, מכיוון שאל מול שלטון הימין לא היה צורך בשתדלנים מן השמאל. אך לא חלף זמן רב והתברר שדווקא שלטון 'הליכוד' מציב לשתי האליטות ההתיישבותיות שתמכו בו אתגר של ממש.

משה טבנקין: בוקר אחד קמתי - ומצאתי את עצמי מחוץ למפלגת העבודה

מפח נפש משותף לאחר המהפך

האליטה ההתיישבותית הישנה וזו החדשה תרמו שתיהן לעליית 'הליכוד' ולמהפך הפוליטי שהתרחש בישראל במאי 1977. 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' הייתה חלק מ'הליכוד' כבר מסתיו 1973, וכוחם הגובר של הצעירים הדתיים האקטיוויסטים במפד"ל הביא אותה לזנוח בשנת 1977 את הברית ההיסטורית עם תנועת העבודה ולכונן, יחד עם המפלגות החרדיות, ברית היסטורית חדשה עם 'הליכוד', וזו הבטיחה לבגין רוב בכנסת.

עם זאת היו הבדלים מנטליים ואידיאולוגיים בין שתי הקבוצות הללו לבין 'הליכוד'. שתיהן הציבו במרכזו ההגשמה הציונית את ההתיישבות, תחום שבימין הציוני הרוויזיוניסטי נדחק לשוליים. שתיהן גם הסתייגו מהדגש שהושם ב'ליכוד' על הצהרות רמות על חשבון מעשים ומהתפיסה הלגליסטית המופגנת שבה דגל בגין וסברו שהוא מייחס חשיבות יתרה להכרה הבין-לאומית במדיניותה של ישראל. כלחץ הממשל האמריקני, שהתנגד להתנחלות, עיכבה ממשלת בגין בחורשיה הראשונים את עלייתם של גרעיני 'גוש אמונים' לקרקע באתרים ברחבי הגדה המערבית. ראשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ניסו לתווך בין הצדדים ולמצוא פשרה של התנחלות הדרגתית ללא חשיפה תקשורתית בולטת.

106 הרנוי (לעיל, הערה 49), עמ' 293, 300.

107 לאזכור האחרון של 'החוג לשלמות הארץ במפלגת העבודה' בעיתונות ראו: א' כנרת, 'מוזכרות מחוז ה"אחור" אישרה ברוב מכריע הבעת התמיכה ברבין', דבר, 27 בינואר 1977.

108 ל"י הירושלמי, 'משה טבנקין: בוקר אחד קמתי - ומצאתי את עצמי מחוץ למפלגת העבודה', מעריב, 12 בספטמבר 1977.

ב־2 בנובמבר 1977 נערך כנס חגיגי לציון עשור להקמתה של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'. בכינוס נכחו ראש הממשלה החדש וגם השותפים מ'חוג עין ורד', אבל מעל לכול בלטה בו הברית של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' עם חברי 'גוש אמונים'. שילוח פתח את הערב בקריאה 'תחזקנה ידי כל אחינו המחוננים' – מילות שירו של חיים נחמן ביאליק שאומץ כהמנון תנועת העבודה – והבהיר כי אותם אחים הם 'מי אם לא אנשי גוש אמונים'. בין הדוברים היו פורת והרב משה צבי נריה, ותשואות רמות ליוו את הזמנתו של הרב צבי יהודה קוק לבמה.¹⁰⁹ מי שסירב עשור קודם לכן לחתום על המנשר שחיברו ראשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', מפני שלא כלל את גבולות ההבטחה האלוהית לאברהם, זכה כעת לכבוד ויקר מידי אנשי הרוח החילונים שראו בו בעל ברית חיוני. שילוח העניק מקום של כבוד בנאומו לנציגי גרעיני 'גוש אמונים' שהיו באולם, ושסימלו את שילוב הכוחות בין הזרמים ההיסטוריים השונים: הציונות המדינית האקטיוויסטית, שבה דגלו התנועה הרוויזיוניסטית וממשיכה ב'חרות', והציונות המעשית-החלוצית מבית היוצר של תנועת העבודה, שכעת נמצא הכוח המגשים שלה בשורות הציונות הדתית. הוא מנה את שמות הגרעינים והבליט את גרעין אלון מורה, 'אשר מאבקו מימי סבסטיה ועד היום היא עלילת גיבורים המשתלבת בעלילות מגיני תל-חי, מתנחלי הניתה ותל עמל ואחד עשר היישובים בנגב במוצאי יום הכיפורים'.¹¹⁰ שילוח סיים את דבריו בהצהרה מלאת תקווה: 'עם הממשלה הנוכחית בראשותו של מר מנחם בגין, הנאמנה לשלמות המולדת ועם גוש אמונים כחיל חלוץ של המעשה הציוני, צופים אנו ביום חגנו מלאי אמונה להגשמת חזון איחודה של ארץ ישראל מראש החרמון עד סואץ ויישוב כל חבליה ביהודים – כמשימתו הראשית של דורנו'.¹¹¹

שבוע מאוחר יותר נשא אנואר סאדאת את נאומו הדרמטי שבו הודיע על נכונותו לבקר בישראל, והמגעים בין ישראל למצרים הפכו לגלויים. נאמני שלמות הארץ שיצאו מתנועת העבודה ועמיתיהם אנשי 'גוש אמונים' הוכו בהלם, ונחשף הפער שבין בגין ומפלגתו לבין שתי הקבוצות האלה בסוגיית מעמדם של חצי האי סיני ורמת הגולן. ואכן מי שהקשיב היטב לנאומו בגין בעשור שלאחר מלחמת 1967 יכול היה ללמוד מהם כי כאשר דיבר על שלמות המולדת, הוא התייחס ליהודה, שומרון וחבל עזה בלבד. בניגוד לשתי הקבוצות הנדונות במאמר זה, מנהיג

ניסיון עלייה
שמיני של 'גוש
אמונים' לסבסטיה,
דצמבר 1975
(מתוך פרסום של 'גוש
אמונים', באדיבות מכון
ז'בוטינסקי)

109 'גם סיני היא ארץ ישראל?', העולם הזה, 9 בנובמבר 1977.

110 'התנועה בעשור לקיומה', זאת הארץ, 18 בנובמבר 1977.

111 שם.

הימין תמך למעשה בפשרה טריטוריאלית בגולן ובסיני, גם אם התנה נסיגה ישראלית בהסכם שלום מלא – עמדה שסיכויי הגשמתה נראו נמוכים ביותר עד שטרפו סאדאת והוא את הקלפים. בסוף שנת 1977 פרש שילוח מ'הליכוד' וביקש מיגאל אלון להצטרף לממשלה כדי להציל את סיני באומרו: 'אצלכם עדיין חיה מסורת שלמות הארץ'.¹¹²

המשא ומתן עם מצרים נתפס על ידי שתי הקבוצות כמהלומה נוספת. הפרגמטיות שהפגינו

בגין וממשלת 'הליכוד' נחוותה כמשבר שמסיג לאחור את התנופה המשיחית שהייתה טמונה בתוצאות מלחמת ששת הימים. אנשי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ו'גוש אמונים' יצאו למאבק דחוף, נחוש וחרیف כנגד ראש הממשלה. בגין הטיח באנשי קבוצות אלה מעל דוכן הכנסת: 'אתם חלוצים נפלאים, בוני הארץ, מתנחלים על אדמת טרשים, בגשם, בחורף, מתוך קשיים. אבל יש לכם חולשה אחת, פיתחתם בקרבכם איזה תסביך משיחיות', ובישיבת

הרב חיים דרוקמן,
משה שמיר, גרשון
שפט ואחרים
בשביעה מול בניין
ראש הממשלה
לאחר החתימה
על הסכמי קמפ
דייוויד, לקראת
סוף שנת 1978
(ארכיון קיפ, אוניברסיטת
תל אביב)

ממשלה העיר בציניות: 'משיחים קמו לנו'.¹¹³ בכך אולי שרטט קווי מתאר עתידיים לפיצול הרעיוני בחברה הישראלית – לא בין הימין הרוויזיוניסטי לשמאל הסוציאליסטי אלא בין הציונות הפרגמטית על שלל גווניה לבין החוגים האמוניים-משיחיים. שנה לאחר שהביע בגין ביקורת נוקבת על 'גוש אמונים', נדמה היה כי פרשת סבסטיה חוזרת, הפעם מול ממשלת 'הליכוד'. על רקע ההתחייבות שנתן ראש הממשלה לממשל האמריקני להקפיד הקמת התנחלויות חדשות במהלך המשא ומתן על הסכם השלום עם מצרים, יצאו חברי גרעין אלון מורה, שלא הסתפקו בפשרת קדום, להר חווארה, במטרה לממש את תוכניתם המקורית להתנחל בשכם ובסמוך לה. ביום האחרון של שנת 1978 עצרו כוחות הצבא את הקבוצה, וחברי הכנסת גאולה כהן, שמיר ודרוקמן, שערכו עם חבריה שביתת שבת על הכביש הסמוך, טענו כנגד בגין כי 'ממשלה המפעילה את צבאה כדי למנוע יהודים מלהתנחל, פוסלת עצמה מלמשול'.¹¹⁴

112 שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 162; 'יו"ר תנועת א"י השלמה התפטר מהנהלת הליכוד', דבר, 25 בדצמבר 1977. שילוח כיהן כחבר כנסת מטעם 'התחיה' בחודשים האחרונים לכהונתה של הכנסת העשירית, באביב-קיץ 1984.

113 דברי הכנסת, 28 בדצמבר 1977, עמ' 992; 'שרון': 'לאחר משפחות' ב"הרסה"; 'ראה"מ: נשים, פנו את הבניין!'; מעריב, 7 במאי 1979.

114 'ולטר', 'המתנחלים יצאו מקדומים ונחסמו ליד כפר קדום', מעריב, 1 בינואר 1979. בסופו של דבר הגיעה הממשלה להסכמות עם גרעין אלון מורה, אך לא נוכל לעסוק בכך במסגרת מאמר זה.

איחוד הכוחות של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', 'חוג עין ורד' ו'גוש אמונים' התרכזו באותה עת בפעילות ב'תנועה לעצירת הנסיגה מסיני', והם יצאו יחד למאבק בממשלה שעד אז תמכו בה. זאת הארץ, שופרה של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', הוגדר במסגרת המאבק כביטאון משותף לה, ל'גוש אמונים' ול'חוג עין ורד'. אולם בשנתיים הבאות התברר כי המרכיבים המובהקים של השקפת עולמן של קבוצות אלה באשר למציאות במזרח התיכון, לערכו של השלום, לסיכוי הממשי להשיגו ולמעמדו של חצי האי סיני בתפיסה הלאומית הכוללת היו נחלתו של ציבור קטן בחברה הישראלית, קטן בהרבה משהעלו בדעתם. מרגע שהפך השלום לבר-השגה, נמצא שמעמד הביניים המזרחי, שהיה הבסיס לעליית 'הליכוד' לשלטון, דבק בגישה פרגמטית מובהקת ופשרנית יותר מהשקפותיהן של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ו'גוש אמונים', שתי קבוצות אליטיסטיות בהגדרתן, שבלט בהן השיעור הגבוה של יוצאי אירופה.¹¹⁵ לא רק ב'ליכוד' אלא גם במפד"ל בלט חוסר ההזדהות עם הרוח המשיחית – הדור הוותיק בהנהגת יוסף בורג ואף הדור הצעיר הניצי יותר בהובלת זבולון המר העדיפו את סיכויי השלום מאחיזה בשטח שנכבש ממצרים בשנת 1967.

במאי 1979 היה שמיר לראשון הפורשים מסייעת 'הליכוד'. עוד קודם לכן, בתגובתו על הודעת הממשלה על הסכם השלום, הזכיר בכאב: 'ממרחקים גדולים באתי אל הליכוד כשבליבי ובלב חברי תקווה'. הוא כינה את ההחלטה לסגת מסיני ולפנות את היישובים היהודיים שהוקמו בו 'החלטה אנטי ציונית ואנטי יהודית'.¹¹⁶ ביולי 1979 הצטרפה אליו כהן, שפעלה שנים ארוכות בימין הרדיקלי לאור תפיסות מלכות ישראל של חוגי לח"י. השניים הוכרו יחד כסיעת 'ברית נאמני ארץ-ישראל'. אליהם הצטרפו אנשי 'חוג עין ורד', כגון אפרים בן-חיים ומשה טבנקין (זמן קצר לפני מותו). 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' העניקה למפלגה החדשה את המשאבים המועטים שנותרו לה, והקריאה להצטרף אליה פורסמה בעמוד הראשון של 'זאת הארץ'. 'גוש אמונים' אומנם לא הצטרף רשמית למפלגה המתהווה אבל כמה מראשיו, פורת, שפט, אליעזר ולדמן ומנחם פליקס, שובצו בעשירייה הראשונה. פורת הוא שתיווך בין מי שהפך למנהיג המפלגה, יובל נאמן, לרב צבי יהודה קוק, שהעניק למפלגה את ברכתו.¹¹⁷ למפלגה החדשה, שנקראה 'התחיה' – ברית נאמני ארץ-ישראל, עוצבה כרזת תעמולה שביטאה את שאיפתה להשיב את החלוציות הציונית הנושנה, ובמרכזה דמות חלוץ צעיר נושא דגל כחול לבן – ומשהתברר שהצעיר שבתמונה הוא הסופר יעקב שבתאי, איש שמאל מובהק, היא הוחלפה בתמונה

כרזה של מפלגת 'התחיה' (נוסטלגיה אונליין)

115 א' כהן ונ' ליאון, 'לשאלת המעמד הבינוני-המזרחי בישראל', אלפים, 32 (תשס"ח), עמ' 83-101.

116 דברי הכנסת, 20 במרס 1979.

117 החיבור בין שני הגופים לא עבר ללא קשיים. שילוח הודיע שלא ישתתף במפגש כי חשב שצריך 'להיזהר מהטבעת חותם דתי' במפלגה, ושמבחינה אלקטורלית זו טעות – הדתיים יישארו במפד"ל, ואילו החילונים יירתעו. מנגד פורת 'החוויר כמו סיד' בהלווייתו החילונית של משה טבנקין, שהצטרף למפלגה בשלבי הקמתה ונפטר באביב 1979. ראו: שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 185; ח' סגל, 'משאלה אחת ימינה: סיפור חייה ומותה של תנועת התחיה', מקור ראשון; דיוקן, 25 במרס 2022 (<https://www.makorrishon.co.il/magazine/dyukan/471065/>), אוזור ב' 21 באוקטובר 2022; וראו עדותו של א' בן-חיים אצל: ח' הוברמן, חנן פורת: סיפור חייו, תל אביב 2013, עמ' 191.

דומה. בבחירות שנערכו בסוף יוני 1981 זכתה המפלגה ב־2.3 אחוזים, הרבה פחות מהציפיות להפוך לסייעה בת עשרים מנדטים.¹¹⁸ ובכל זאת כניסת 'התחיה' לכנסת, הסיעה הראשונה שמיקומה המובהק היה ניצי (ובשנים הבאות כונה ימני) לעומת 'הליכוד', סימלה את ראשיתו של עידן חדש בפוליטיקה הישראלית.¹¹⁹

סיכום

הקמת 'התחיה' הייתה התחנה האחרונה במסע המשותף של האליטה הוותיקה של תומכי שלמות הארץ מקרב תנועת העבודה ושל האליטה החדשה של צעירי הציונות הדתית, מסע שהחל מייד לאחר מלחמת ששת הימים. לתומכי שלמות הארץ מתנועת העבודה התחוור מוקדם למדי כי במחנה הפוליטי הטבעי שלהם עמדותיהם הן נחלת מיעוט קטן, ושחסר דור המשך צעיר לשאת את דגלם, והם נזקקו ל'גוש אמונים' כדי לצקת תוכן ממשי לפועלם. קשריהם עם הממסד של 'המערך' אפשרו להם לתווך בינו לבין הצעירים הדתיים האקטיוויסטים. קו פרשת המים ביחסי שתי הקבוצות היה משבר מלחמת יום הכיפורים. האופוריה שהשתררה בעקבות כיבושי מלחמת ששת הימים נשחקה בעקבות מוראות מלחמת יום הכיפורים, והתגברה הנכונות להסדר מדיני הכרוך בפשרה טריטוריאלית. התנופה המשיחית, במושגים דתיים-גאוליים או במושגי התיאולוגיה הפוליטית של תנועת העבודה, הגיעה לכדי משבר. דוברים של הישראליות המרכזית-החילונית הטעינו את המשיחיות בשנים האלה במשמעות שלילית ואף מסוכנת. בשלב הזה נטלו צעירי 'גוש אמונים' את ההובלה, הקימו תנועת המונים, קבעו את יעדיהם, אתגרו את שלטון החוק בישראל, ורתמו את בעלי בריתם הוותיקים למהלכיהם. הצעירים הדתיים נזקקו לדור הוותיק של תומכי שלמות הארץ מתנועת העבודה לצורך שתדלנות אל מול הממשלה וכן כדי להשיג לגיטימציה לפעולותיהם, לבסס את דימוים העצמי כממשיכי החלוצים הציונים, ולמתן את התנגדותו של הציבור החילוני למבצעי ההתנחלות שבהם הגיעו להתנגשות עם הממשלה ועם הצבא. על אף ההבדלים המהותיים בתפיסה הדתית ובתוכן של הממד המשיחי בציונות, התמידו תומכי שלמות הארץ הוותיקים בתמיכתם בצעירים הדתיים, שהיו בעיניהם המנוע היחיד שיכול היה לחדש את התנופה הציונית-ההתיישבותית.

המהפך הפוליטי חיזק בקבוצה המשיחית את התחושה שעלה בידה להשיג את מבוקשה, ושהמציאות הישראלית ממשיכה לצעוד בדרך שהם הועידו לה. אולם משלהי 1977 ואילך, ככל שהתקדם תהליך השלום עם מצרים והתבררה הנכונות של בגין וממשלתו לנסיגה מלאה מחצי האי סיני, גילו חברי 'גוש אמונים' את מגבלות כוחם. התמיכה הציבורית שהצליחו לגייס במבצעי ההתנחלות בגדה המערבית באמצע שנות השבעים לא חזרה על עצמה במאבקם כנגד הסכם השלום שהלך והתגבש בין ישראל למצרים. להפתעתם נמצא במפלגת השלטון הניצית ובמחנה שלהם פנימה רוב מוחלט לתמיכה במהלכי הממשלה. בדידותם הובילה רבים מהם שלא להסתפק בפעילות

118 א' תירוש, 'אם 4 מהיושבים כאן לא יהיו שרים – אוכל את הכובע שלי', מעריב, 4 באוקטובר 1979.
119 להרחבה ראו: ע' פדהצור, מפלגות הימין הקיצוני בישראל: מצמיחה לדעיכה?, תל אביב תשס"א, עמ' 117-148.

חויץ-פרלמנטרית ולהצטרף למפלגה פוליטית עם שותפיהם הוותיקים וחוגים נוספים. אולם המהלך הזה של הקמת 'התחיה' העיד על גבולות ההצלחה של הברית הזו.

תהליך הקמת 'התחיה' היה שירת הברבור של האליטה הישנה. עד אוגוסט 1979 פורסמו בעיתונות דיווחים על פעילות 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' כגוף נפרד, ודיווחים על 'חוג עין ורד' כגוף פעיל פורסמו בעיתונות עד מאי 1979, ובאוקטובר 1979 כבר נזכר החוג כאחד ממרכיבי תנועת 'התחיה'.¹²⁰ שילוח כתב כי 'עם הקמתה של "התחיה" ראתה עצמה התנועה למען ארץ-ישראל כמיותרת'. חודשים

אחדים לאחר הופעת ביטאון המתנחלים 'נקודה', בשנת 1980, בעריכת ישראל הראל, דמם שופרה של התנועה, 'זאת הארץ'. עם סגירת הביטאון הסביר שילוח: 'מצאנו לנכון לסיים רשמית את קיומה של התנועה למען ארץ ישראל השלמה [...] לכל יעשו שימוש בה אנשים שונים, הרחוקים ממסורת מייסדיה וביחוד מייסדה נתן אלתרמן'.¹²¹ ירידתו וסגירתו של 'זאת הארץ' מצד אחד ועליית קרנו של הביטאון 'נקודה' מצד אחר מבטאות את שקיעתה של האליטה הישנה וצמיחתה של האליטה החדשה.

התפוגגותה של 'תנועת העבודה למען ארץ-ישראל השלמה' היא נקודת ציון בהשלמת התמורה שהתרחשה בישראל בשנות השבעים בהגדרת המושגים 'ימין ושמאל'. ערב המהפך עדיין כונה 'חוג עין ורד' שמאל אקטיוויסטי,¹²² אך שנתיים לאחר מכן, בשנת 1979, שויכו חברי החוג ל'אגף הימני הקיצוני של המפה הפוליטית', 'מימין ל'ליכוד'.¹²³ ההגדרה היסודית של הזהות הפוליטית, שהתבססה עד 1967 בעיקר על ההיבט הכלכלי-החברתי, התחלפה בהגדרה על פי ההיבט המדיני-הביטחוני, שבמרכזו שאלת גבולות הארץ. תומכי שלמות הארץ שבאו מהשמאל עברו לגוש הימין. 'התחיה' הייתה מפלגת ימין רדיקלית, ומה שהגדיר אותה כך לא היו תפיסותיהם הכלכליות-חברתיות או הרקע התרבותי-הרדי של כמה ממנהיגיה אלא התנגדותה הנחרצת לכל נסיגה של ישראל משטחים שכבשה. לא רק שהגוף הפוליטי שנקרא 'תנועת העבודה למען ארץ-ישראל השלמה' נעלם מהמפה הישראלית, אלא שעצם הצירוף שבא לידי ביטוי בשמו הפך לאוקסימורון.

ניסיון התנחלות של גרעין אלון מורה שנעצר על ידי מחסום צה"ל בצומת ליד הכפרים קדום וג'ית, חנוכה תשל"ט, שלהי 1978. בני קצובר משוחח עם (מימין לשמאל) צבי שילוח, גאולה כהן ומשה שמיר, מאחור גרשון שפט (צילום: אשר קורלק, באדיבות בני קצובר)

120 על 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' ראו: "א"י השלמה": הממשלה מכינה הכניעה הבאה, דבר, 23 באוגוסט 1979; דיווחים על 'חוג עין ורד' ראו: ד' צדקוני, 'עימות בין צה"ל וחברי נאות סיני', שם, 23 במאי 1979; תירוש (לעיל, הערה 118).

121 שילוח (לעיל, הערה 3), עמ' 186.

122 מ' בראלי, "השמאל האקטיביסטי", דבר, 21 בפברואר 1977.

123 א' תירוש, 'נשקלת פגישה בורג-גנשר', מעריב, 6 ביולי 1979.